

**Mirosław Grewiński**

Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. J. Korczaka<sup>1</sup>  
Polskie Towarzystwo Polityki Społecznej

*Polityka senioralna w Polsce  
— w poszukiwaniu innowacyjnych rozwiązań?*

Elżbieta Trafiałek

*Innowacyjna polityka senioralna XXI wieku  
— między ageizmem, bezpieczeństwem socjalnym a active ageing*

Toruń 2016, Wydawnictwo Adam Marszałek, 310 s.

Książka profesor Elżbiety Trafiałek została poświęcona niezwykle istotnemu zagadnieniu, jakim jest polityka senioralna i jej realizacja na potrzeby wyzwań XXI w. Temat jest ważny z uwagi na fakt starzenia się społeczeństwa w większości państw europejskich, w tym w Polsce, i konieczność poszukiwania najlepszych rozwiązań prawnych, finansowych i usługowych, zarówno w kontekście *stricte* polityki na rzecz seniorów, jak i polityki rodzinnej, zdrowotnej, aktywizującej czy też antydyskryminacyjnej. Już sam tytuł opracowania wskazuje, że główny punkt ciężkości został położony na poszukiwanie innowacyjnych rozwiązań w kontekście przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na wiek, zapewnienia seniorom odpowiedniego bezpieczeństwa socjalnego i aktywnego starzenia się. Takie ukierunkowanie wpisane w tytuł opracowania narzuciło autorce przyjęcie takiej, a nie innej struktury

---

<sup>1</sup> Uczelnia Korczaka / PTPS, ul. Pandy 13, 02-202 Warszawa; adres elektroniczny autora: mgrewinski@gmail.com.

książki. Opracowanie składa się ze Wstępu, pięciu rozdziałów merytorycznych i zakończenia z rekomendacjami zadaniowymi.

We wstępie do książki Autorka ukazuje kontekst problematyki i cele opracowania, wskazując, że polityka senioralna wymaga szeroko rozumianej innowacyjności polegającej na realizacji zintegrowanych, interdyscyplinarnych i międzyresortowych przedsięwzięć oraz sukcesywnego modyfikowania niemal wszystkich struktur społecznych: instytucjonalnych, pozarządowych, samopomocowych, środowiskowych, rodzinnych, a nawet usług rynku pracy i innych usług społecznych. Podkreśla, że w dobie zmian demograficznych i zmian w strukturach społecznych w polityce społecznej należy zacząć bardzo racjonalnie gospodarować kapitałem ludzkim i społecznym, jakim są seniorzy. To od odpowiedniego zagospodarowania kapitału senioralnego oraz od współpracy międzypokoleniowej i obustronnego solidaryzmu będzie zależać w przyszłości sytuacja na rynku pracy, stan gospodarki i finansów państwa oraz model i kondycja społeczeństwa obywatelskiego. Starzenie się społeczeństwa wymusza także inne myślenie o programowaniu usług społecznych w kontekście rozwoju *silver economy*. Trudno nie zgodzić się z tą trafną oceną sytuacji przez Autorkę, gdy weźmie się pod uwagę przewidywania demografów i statystyków co do znacznego zwiększenia się populacji 60+ w perspektywie najbliższych 20 lat. Autorka opracowania traktuje swoją książkę jako swoiste podsumowanie własnych wieloletnich zainteresowań problematyką gerontologii społecznej, ale jak podkreśla, celowo w książce zrezygnowano z powielania treści dotyczących historii, genezy badań czy też teorii na temat starzenia się. Uwagę skupiono na tych problemach i wskaźnikach, które dotyczą kreowania przyszłościowej, holistycznej polityki senioralnej.

Autorka w pierwszym rozdziale koncentruje się na ukazaniu starości demograficznej, prezentując w syntetyczny sposób przegląd źródeł, zakresu i wielostronnych skutków przekształceń demograficznych. Zwraca uwagę na tendencje wynikające z najnowszych prognoz demograficznych w Polsce i w Europie. Z rozdziału tego Czytelnik może dowiedzieć się więcej o tzw. przejściach demograficznych, jakie obserwowaliśmy w XIX i XX w. w Europie, poznać dokładne dane statystyczne dotyczące sytuacji demograficznej na kontynencie europejskim, dowiedzieć się, jak wygląda sytuacja demograficzna Polski na tle innych państw UE. Na uwagę zasługuje ten fragment rozdziału, który ukazuje różnorodne miary i wskaźniki pomiaru starości demograficznej. Autorka prezentuje trzy klasyfikacje, które są najczęściej spotykane w literaturze przedmiotu: gerontologiczną — ukazującą podział na piętnastoletnie przedziały i trzy fazy starości (wczesna 60–74; późna 75–89; długowieczność 90+); demograficzną — stosowaną na potrzeby GUS, ukazującą populację 60+ w rosnących pięcioletnich przedziałach wiekowych; aktywizacyjną — gdzie kryterium stanowi aktywność zawodowa i mobilność rynkowa z podziałem na wiek młodszy (60–69), starszy, poprodukcyjny wiek (70–79) i starość sędziwą. Autorka prezentuje główne formy pomiaru starzenia się populacji używane współcześnie: współczynnik starości (*old age rate*), indeks starości (*ageing index*), współczynnik podwójnego starzenia się (*double ageing*), konkludując, że wymiar dynamicznego starzenia się ludności wymusza poszukiwanie nowych form pomiaru tego zjawiska. Stąd też dodatkowo zostały omówione tzw. alternatywne miary, które prawdopodobnie można zaliczyć do innowacyjnych rozwiązań dotyczących

pomiaru: współczynnik obciążeń demograficznych (*total dependency ratio*), współczynnik obciążeń osobami starszymi (*old-age dependency ratio*), współczynnik wsparcia dla osób najstarszych (*parent suport ratio*).

Niezwykle ciekawą częścią pierwszego rozdziału są także prognozy demograficzne dla państw Unii Europejskiej. Estymacja dla UE-28 jest bardzo niepokojąca. Jak twierdzi Autorka opracowania, do roku 2050 odsetek wspólnotowej populacji w wieku 65+ wzrośnie do 28,1%, a tzw. populacja w wieku produkcyjnym obniży się do poziomu 56,9% (z 66,2% w roku 2013). Populacja seniorów ma wzrosnąć o 58 mln, a liczba osób w wieku produkcyjnym zmaleje o 48 mln. Udział ludności Europy w populacji globalnej obniży się z 10,6% (2012) do 7,5% (2050). Przyczyny tego zjawiska są znane — w UE od lat spada liczba urodzeń, wydłuża się czas trwania życia i rośnie „współczynnik starości demograficznej”. Prezentowane prognozy dla Polski wskazują, że w roku 2050 będziemy mieli 9,9 mln osób w wieku 65+ przy liczbie 5,1 mln w roku 2011. Udział populacji 65+ w ogólnej strukturze społecznej wyniesie w 2015 r. w naszym kraju 29%. W 2060 r. liczba mieszkańców Polski ma zmaleć do 31 mln. Pierwszy rozdział kończy się wnioskami na temat społecznych i ekonomicznych skutków zmian demograficznych. Autorka słusznie zauważa, że konsekwencje demograficzne będą miały w najbliższych dekadach ogromny wpływ na procesy makro i mikro — ekonomiczne i społeczne. Do najważniejszych z nich zalicza: wzrost masowych migracji, zmiana możliwości finansowych państwa i systemów zabezpieczenia społecznego, zmiana rynku usług społecznych i produktów, zmiany na rynkach pracy, zmiana kondycji wielu gospodarstw domowych emerytów i rencistów, konieczne przeobrażenia w systemie ochrony zdrowia, opieki długoterminowej czy pomocy społecznej. Nie wiadomo jeszcze, jak te przeobrażenia wpłyną negatywnie na kondycję globalnej gospodarki i jakie będą miały daleko idące skutki dla ujawniających się kryzysów ekonomicznych i społecznych.

Drugi rozdział, zatytułowany „Problemy starzenia się i starości w badaniach i inicjatywach społecznych”, stanowi o miejscu podejmowanej problematyki w kontekście innych nauk — socjologii, pedagogiki i polityki społecznej. Autorka wskazuje, że pomimo ważności i interdyscyplinarności zagadnienia, tematyka ta przez wiele lat była i jest marginalizowana w świecie nauki, czego dowodem jest brak statusu samodzielnej dyscypliny. Rozdział ten zaczyna się jednak od prezentacji najważniejszych dokumentów UE, w których opisuje się kwestię starzenia się Europy jako jednego z najważniejszych wyzwań dla wszystkich państw członkowskich UE. Autorka przywołuje tu m.in. Strategię Europa 2020, ale także fakt ogłoszenia przez Komisję Europejską roku 2012 „Rokiem Europejskiej Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej”. Następnie pokrótce scharakteryzowano polskie dokonania z ostatnich lat na rzecz tworzenia się podwalin polityki senioralnej. Autorka wymienia tu m.in. ogłoszenie Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych czy powołanie nowego Departamentu Polityki Senioralnej w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej<sup>2</sup>. Kolejne dwa podrozdziały dotyczą wyzwań związanych z kształtowaniem bezpieczeństwa demograficznego i socjalnego. Autorka

<sup>2</sup> Obecnie w Ministerstwie Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.

przywołuje wiele dowodów na to, że instytucje Unii Europejskiej bardzo poważnie zajęły się zagadnieniem starzenia się społeczeństw europejskich i w wielu swoich dokumentach i działaniach zachęcają państwa członkowskie w ramach prowadzonej polityki otwartej koordynacji do przyjmowania strategii i programów demograficznych. Tym niemniej sytuacja z wprowadzaniem strategii demograficznych wygląda w poszczególnych państwach europejskich bardzo różnie. Jak twierdzi Autorka opracowania, w Polsce oprócz niskiej dzietności bardzo niepokojącym zjawiskiem jest emigracja najcenniejszego kapitału ludzkiego, jakim są młodzi ludzie. Stały odpływ młodzieży, dobrze wykształconej, często przedsiębiorczej i kreatywnej, jest wielką stratą dla społeczeństwa, państwa i rynku pracy. Osobnym problemem jest to, jak w sytuacji starzenia się społeczeństwa zapewnić bezpieczeństwo socjalne — z jednej strony populacji osób starszych (przy coraz mniej wydolnych systemach zabezpieczenia społecznego), z drugiej bezpieczeństwo rodzin decydujących się na dzieci i młodych pracowników, którzy nie mają perspektyw stałej i stabilnej pracy. W dalszej części rozdziału podjęto się charakterystyki europejskich systemów emerytalnych w kontekście analogii i różnic w zastosowanych rozwiązaniach systemowych. Autorka prezentuje model niemiecki, brytyjski i szwedzki, wskazując, że najbardziej innowacyjny jest ten ostatni, z uwagi na jego stabilność finansową i transparentność oraz liczne funkcje motywacyjne związane z możliwym wydłużaniem czasu aktywności zawodowej i pozostawania na rynku pracy. W treści tego rozdziału znajdujemy ponadto odniesienie się do poszukiwania optymalnych rozwiązań dla Polski w kontekście debaty na temat systemu emerytalnego. Rozdział kończy się analizą inicjatyw i programów pomocowych w ramach działalności społeczności międzynarodowej, także w kontekście prowadzonych polityk migracyjnych.

W rozdziale trzecim podjęto rozważania dotyczące stereotypów i obszarów ryzyka dyskryminacji osób starszych. Jak twierdzi bowiem Autorka książki, żadna z faz życia nie jest w kulturze współczesnego świata obciążona tyloma negatywnymi skojarzeniami co starość. Przypisywanie osobom w starszym wieku określonych cech czy zachowań lub skłonności z reguły ma charakter pejoratywny. Istniejące stereotypy bardzo często przenikają się w sferach ekonomicznych czy politycznych, tworząc taką właśnie atmosferę wokół ludzi starszych. Jak pisze Autorka opracowania, do najczęściej spotykanych stereotypów dotyczących seniorów zalicza się postrzeganie ich jako osób chorych, samotnych, niedołączonych, nieszczęśliwych, nieaktywnych, niepełnosprawnych lub niesamodzielnych, wymagających stałej opieki z zewnątrz. Rodzi to określone skutki dotyczące pojawiania się zjawiska *ageizmu* — czyli okazywania różnych form niechęci w stosunku do osób starszych, także w kontekście możliwych konfliktów międzygeneracyjnych i braku wzajemnego zrozumienia odmiennych potrzeb seniorów i ludzi młodych. Negatywne skojarzenia dotyczą zresztą nie tylko postaw czy zachowań seniorów, ale także wyglądu zewnętrznego czy estetyki. Aby przeciwdziałać takiemu zjawisku, należy przede wszystkim podnosić świadomość na temat starości przez edukację gerontologiczną oraz dążyć do upowszechniania w szkołach programów adresowanych do młodych ludzi na temat potrzeb osób starszych, ich problemów, ale i potencjału. Konieczna jest też współpraca z mediami, które kreują taki a nie inny wizerunek osób starszych w swoich programach i filmach.

Brak odpowiedniej polityki uświadamiającej kwestie dotyczące osób starszych może powodować nie tylko dyskryminację, ale nawet trwałe wykluczenie społeczne i marginalizację seniorów. Temu zagadnieniu Autorka książki także poświęca sporo miejsca. Ukazuje m.in. klasyfikacje źródeł ryzyka marginalizacji społecznej seniorów, podkreślając, że na populację osób starszych na ogół patrzy się przez pryzmat problemów i trudności, a nie potencjału i zasobu, który stoi za seniorami. Ciekawym fragmentem rozdziału są refleksje Autorki na temat dylematów pokoleniowego solidaryzmu. O ile ludzie starszych dopada najczęściej *ageizm*, to z kolei ludzie młodzi borykają się czasami z problemem aduptyzmu. Zdaniem Autorki książki konieczny jest rozwój działań na rzecz popularyzacji idei solidarności międzypokoleniowej na wzór polskiego, rządowego programu z 2008 r. pn. „Program Solidarności Pokoleń”. Z uwagi na fakt, że jedną z cech charakterystycznych polskiej kwestii starości jest singularyzacja gospodarstw domowych, czyli samotnego zamieszkania seniorów, pojawia się problem samotności i osamotnienia. Temu zagadnieniu poświęcono osobny podrozdział, wskazując, że brak jest w Polsce m.in. usług towarzyszących czy też dziennych klubów seniora, które mogłyby być użyteczne w kontekście samotności osób starszych. Dostęp do usług i dóbr jest zresztą bardzo nierównomierny w naszym kraju — w wielu gminach mamy do czynienia z barierami ekonomicznymi, społecznymi, kulturowymi czy mentalnymi, aby stworzyć dogodne warunki sprzyjające aktywności i integracji osób starszych. Nie wszyscy seniorzy mają łatwy dostęp do usług zdrowotnych, zwłaszcza do lekarzy geriatrów, których w Polsce brakuje, podobnie jak brakuje usług środowiskowych i opiekunów osób starszych. Szczególnie trudna sytuacja panuje w wielu mniejszych miejscowościach i na wsiach, gdzie opiekę nad osobą starszą przerzuca się na rodzinę. Konkluzją tego rozdziału jest stwierdzenie, że potrzebna jest profilaktyka i prewencja dyskryminacji i marginalizacji osób starszych. Jak dotąd mamy w naszym kraju do czynienia z polityką interwencji, a nie zapobiegania.

Kolejny rozdział wydaje się niezwykle istotny w kontekście tytułu całego opracowania, dotyczy bowiem innowacji w polityce senioralnej. Rozpoczyna się on od charakterystyki ludzi starych jako kapitału społecznego i ludzkiego. Zdaniem Autorki książki znacznie potencjału trzeciego pokolenia będzie wzrastać w przyszłości, nie tylko ze względu na wzrost liczby osób w wieku 60+, ale także ze względu na konsekwencje tego stanu rzeczy w kontekście przeobrażeń rynku pracy, struktury społecznej czy potrzeb rozwoju gospodarczego. Autorka słusznie zauważa, że kolejne roczniki pokolenia seniorów będą coraz lepiej wykształcone, mobilne, sprawne, kreatywne i świadome swoich możliwości i praw. Potencjał trzeciego pokolenia dotyczy wielu sfer: ekonomicznej — seniorzy jako płatnicy podatków i konsumenci dóbr i usług; opiekuńczej i samopomocowej — rozwój nowych usług społecznych, gdzie seniorzy są nie tylko przedmiotem, ale i podmiotem ich produkcji; integracyjnej i emocjonalnej — współuczestniczenie w wielu różnych formach aktywności lokalnej; kulturowej — przekazywanie tradycji i uniwersalnych wartości, których rozumienie przychodzi z wiekiem; edukacyjnej — zainteresowanie ofertą kształcenia ustawicznego, np. uniwersytetami trzeciego wieku; politycznej — jako liczny i zdyscyplinowany elektorat. Do innowacyjnych rozwiązań w obszarze polityki senioralnej Autorka książki zalicza przede wszystkim *active ageing* w profilaktyce gerontologicznej.

Komponentami tego podejścia są: dłuższa aktywność zawodowa i społeczna, zaspokajanie aspiracji edukacyjnych i rozwojowych, promocja aktywnego udziału w życiu społecznym, w tym wolontariatu senioralnego, zapewnienie bezpieczeństwa zdrowotnego, socjalnego i mieszkaniowego, uświadamianie potencjału osób starszych wśród ogółu społeczeństwa. Większość z tych komponentów wpisane są w Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020, co należy uznać za pozytywne działania polskiego rządu w tym zakresie w ostatnich latach. Tym niemniej innowacyjna polityka senioralna powinna mieć charakter wielosektorowy, a zaangażowane w nią powinny być państwo i samorząd, ale także rodzina i sami zainteresowani. Usługi na rzecz seniorów powinny także mieć coraz bardziej środowiskowy charakter, co uzupełniałoby wsparcie instytucjonalne.

Rozdział piąty zatytułowano „Nowy model życia w starości”. Autorka wskazuje na kilka różnych modeli realizowanej polityki społecznej w Europie, w których elementem wspólnym staje się, pomimo różnic szczegółowych, podejście *active ageing*. Ponadto w nowym modelu życia w starości coraz istotniejsze znaczenie będzie miała tzw. srebrna gospodarka, czyli *silver economy*, definiowana jako „tworzenie i ustalanie warunków ramowych dla nowych produktów i usług służących poprawie jakości życia osób starszych, a przez to zapewnienie miejsc pracy i zatrudnienia oraz wzmocnienie siły gospodarek regionalnych i ich konkurencyjności”<sup>3</sup>. Potencjał srebrnej gospodarki będzie niewątpliwie rósł i warto uświadamiać dzisiaj przedsiębiorców na temat nowych potrzeb seniorów (także w zakresie konieczności rozwoju nowych usług społecznych) i ich oczekiwań dotyczących produktów i dóbr niezbędnych im do zaspakajania tychże potrzeb. Niezwykle istotne staje się także wyzwanie związane z przeobrażeniami w rodzinie i coraz większym zapotrzebowaniem na wyspecjalizowane usługi opiekuńcze i towarzyszenia przy coraz częstszym deficycie opieki świadczonej w ramach najbliższej rodziny i krewnych. Z uwagi na fakt, że w ciągu najbliższych dwóch dekad populacja sędziwych seniorów (80+) wzrośnie z 520 tysięcy do 800 tysięcy, przy jednoczesnej redukcji potencjalnych opiekunów rodzinnych o 1/3, warto już dzisiaj zastanowić się, jakie usługi należałoby rozwijać na szczeblu lokalnym, aby seniorzy mieli na starość (często spędzaną w samotności) zapewnioną odpowiednią opiekę.

Autorka zwraca uwagę na fakt, że w Polsce powstaje coraz więcej prywatnych domów spokojnej starości, ale nie wszystkich seniorów będzie stać na opłacenie wysokich kosztów pobytu w takim miejscu, a ponadto z przyczyn kulturowych i mentalnych wielu seniorów nie będzie chciało zamieszkiwać w tego typu placówkach. Jako przykład udanej aktywizacji seniorów i imperatyw na przyszłość Autorka książki wskazuje w dalszej części rozdziału na kształcenie ustawiczne starszego pokolenia, które bardzo chętnie uczestniczy w zajęciach uniwersytetów trzeciego wieku czy innych formach popularyzacji wiedzy i nauki. Należałoby jednakże w przyszłości dążyć do większej partycypacji seniorów w życiu społecznym i zintensyfikować ich udzielanie się w ramach wolontariatu w różnych formach działań organizacji pozarządowych czy kościelnych. Na zakończenie rozdziału Autorka charakteryzuje najistotniejsze wyzwania i kierunki zmian w kontekście realizowanej poli-

<sup>3</sup> A. Klimczuk (2014). Rozwój regionalny wobec starzenia się społeczeństwa. W: P. Szukalski (red.), *Starzenie się ludności a solidarność międzypokoleniowa*. Łódź: Wydawnictwo UE, s. 149 i nast.



tyki senioralnej. Do najważniejszych z nich zalicza uwzględnienie w realizowanej nowej, innowacyjnej polityce na rzecz seniorów przekształceń i przewartościowań, jakie systematycznie utrwalają się w zachowaniach, postawach i aspiracjach przedstawicieli trzeciego pokolenia. Kolejne wyzwanie to zindywidualizowane strategie zdrowotne, materialne i psychospołeczne osób starszych, wymuszające interdyscyplinarne, zintegrowane podejście do realizowanej polityki. Wyborom strategii i priorytetów winno towarzyszyć pełne rozeznanie najlepszych, światowych rozwiązań w ramach dobrych praktyk; należy też dokładnie analizować koszty i sposoby finansowania polityki senioralnej z uwagi na coraz większe potrzebny i ograniczone zasoby w tym zakresie. Wreszcie konieczne jest odpowiedzenie na pytanie o model polityki społecznej, jaki ma być realizowany w Polsce — czy ma to być model liberalizmu socjalnego, czy model neosolidarności społecznej?<sup>4</sup>

Książkę zamyka zakończenie wraz z konkretnymi rekomendacjami dotyczącymi zadań dla realizowanej polityki senioralnej w Polsce. Autorka jest zdania, że nowa, innowacyjna strategia polityki senioralnej powinna opierać się na trzech filarach: promocji, partycypacji i profilaktyce. Do priorytetów Badaczka problematyki zalicza m.in.: aktywizację zawodową, społeczną i kulturalną seniorów; zmianę akcentów w polityce ochrony zdrowia — większy wpływ profilaktyki gerontologicznej; weryfikację systemów ubezpieczeń społecznych; promocję edukacji gerontologicznej; zapobieganie *ageizmowi*; profilaktykę zdrowotną, edukacyjną i ekonomiczną; profesjonalne wsparcie instytucjonalne i środowiskowe. Konkluzją książki jest rekomendacja, że zmianom w polityce senioralnej mają towarzyszyć nie spektakularne decyzje polityczne, połowiczne, pozorowane i doraźne rozwiązania, ale kompleksowe, odpowiedzialne i interdyscyplinarne strategie polityki społecznej, które będą uwzględniać bliższą i dalszą perspektywę.

Lektura książki nie budzi wątpliwości, że mamy do czynienia z ważnym i potrzebnym opracowaniem naukowym, który wzbogaca naszą wiedzę o problematyce osób starszych i ukazuje liczne propozycje rozwiązań, w tym o charakterze innowacyjnym. Pozycja ta ma liczne walory, zarówno jeśli chodzi o treść naukową, jak i aplikacyjną — podsuwa recepty do zastosowania w konkretnych strategiach polityki senioralnej. Ułożenie materiału i struktura pracy są bardzo przejrzyste, czytelne i logiczne. Książkę bardzo dobrze się czyta — jest pisana językiem naukowym, ale przystępnym dla szerszego grona czytelników — studentów, praktyków czy decydentów. Autorce udało się, na podstawie bogatej literatury przedmiotu, ale i licznych dokumentów unijnych i polskich, scharakteryzować problematykę oraz wskazać konkretne zalecenia i rekomendacje dotyczące tworzenia polityki czy strategii senioralnej.

Z uwagi na powyższe zachęcam wszystkie osoby zainteresowane problematyką osób starszych do lektury tej ciekawej i ważnej pozycji książkowej.

<sup>4</sup> J. Auleytner (2011). *Polityka społeczna w Polsce i na świecie*. Warszawa: WSP im. J. Korczaka, s. 365–370.